

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ НА ҐРУНТІ РУСИНСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Дегтеренко Анастасія Миколаївна,
кандидат політичних наук, доцент

Розглянуто так зване русинське питання в Україні та проаналізовано чинники, що можуть призводити до етнополітичних конфліктів в Україні. Акцентовано роль держави, наукової спільноти та громадськості щодо мінімізації загроз соціальній стабільності українського суспільства, пов'язаних з русинським етноконфліктогенним чинником.

Ключові слова: русинський сепаратизм, «політичне русинство», Закарпаття, загальнонаціональна консолідація, етнічна самоідентифікація, етнонаціональна політика, регіональна ідентичність.

Degterenko Anastasiya

ANALYSIS OF FACTORS OF ETHNOPOLITICAL CONFLICT IN UKRAINE ON THE BASIS OF THE RUTHENIAN PERSPECTIVE

Considered the so-called Ruthenian issue and analyzed some factors that lead to the ethnic and political conflicts on this basis in Ukraine. The utmost role of state, of the national scientific society and public in the way to the minimization of appeals to the stability of Ukrainian society with regard to the Ruthenian' ethnic conflict factors is highlighted.

Keywords: Ruthenian separatism, «political Ruthenians», Transcarpathia, nationwide consolidation, ethnic selfidentity, ethnic and national policy, regional identity.

У контексті нових загроз національній безпеці, що сформувалися внаслідок воєнної агресії та інформаційної війни РФ проти Української держави, з'ясування специфіки регіональної самоідентифікації та суспільної поведінки громадян України є особливо важливим для означення дієвої системи координат на шляху до загальнонаціональної консолідації.

Основними питаннями на порядку денному стали, відповідно до Стратегії національної безпеки України [1]: загроза територіальній цілісності держави, агресія РФ проти України, збереження незалежності, анексія Російською Федерацією АРК та її військова присутність на Донбасі, нарощування військових сил уздовж державного кордону України, тероризм і сепаратизм. Дедалі частіше в науковому та інформаційному просторі постає питання, чи спрацює в Україні «принцип доміно», коли «особливого

статусу» почнуть вимагати «окремі райони» в різних регіонах України. Актуалізувалося це питання у місцях компактного проживання національних меншин (угорців, румунів та інших), які вже неодноразово заявляли про необхідність створення національно-культурних автономій. Питання створення національно-культурної автономії (а в окремих випадках і територіальної) русинів на Закарпатті привернуло увагу громадськості.

Системна криза змінила акценти розвитку етнонаціональних відносин в Україні. Підтвердженням цього є специфіка конфліктів на етнічному ґрунті. Як свідчать результати дослідження, здійсненого Інститутом соціології НАН України 2014 року, 14,7 % респондентів визнали, що за останні 12 місяців їм доводилося стикатися з випадками дискримінації (утиску прав та інтересів) щодо українців, тоді як у 2012 році таких було —

8,4 %. На запитання «Чи доводилося за останні 12 місяців стикатися з випадками дискримінації щодо росіян», «так» відповіли 9,6 % респондентів, що на 5,9 % більше порівняно з 2012 роком. Ці показники засвідчують досить високий рівень занепокоєння в суспільстві щодо загроз утиску прав та інтересів громадян держави різних етнічних груп, але, водночас, загальна соціально-психологічна ситуація в сучасному українському суспільстві сьогодні досить толерантна, що підтверджують результати того ж таки моніторингу Інституту соціології НАН України щодо національного дистанціювання населення країни в 1992–2014 роках. Інтегральний індекс національного дистанціювання населення України від різних етнічних груп у 2014 році зменшився та дорівнює 5,0 (протягом 2008–2012 рр. – 5,2, у 2006 році – 5,3) [2].

Русинське питання (визнання русинської мови та русинської автономії на Закарпатті) стає резонансним хвилеподібно, наприклад, під час передвиборчих кампаній, а також слугує інструментом для збільшення іноземного впливу (передусім російського) на Заході України. Але саме сьогодні, враховуючи зміни, що відбулися в українському суспільстві, в умовах системної кризи та нових зовнішньополітичних викликів, русинське питання набуває особливої актуальності в контексті національної безпеки.

Відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 року, в Україні проживають представники понад 130 етнічних груп. Існування етнічних спільнот – це історичне явище, яке не потребує правового визнання, а може лише фіксуватися під час переписів населення у формі особистої самоідентифікації. Під час проведення Всеукраїнського перепису 2001 року всі громадяни мали можливість вільно зазначити свою етнічну ідентифікацію. Як русини самовизначилися 10183 особи, які мешкають на Закарпатті. Більша частина русинів України проживає у Закарпатській області та становить 0,8 % її населення. Розподіл населення Закарпатської області, яке визначило себе русинами та як рідну зазначило русинську мову, за окремими адміністративно-територіальними одиницями (у % до загальної чисельності населення) свідчить, що із загальної кількості територіальних одиниць – 257 населених пунктів області тільки в 52 ті, хто самовизначився як русини, становлять понад 1 % від усього населення кожної окремої територіальної одиниці [3].

Русинське питання актуальне у багатьох країнах їх розселення. Етнонім «русин» у наш час використовує частина населення Словаччини, Чехії, Угорщини, Польщі, Румунії, а також нащадки переселенців із Закарпаття і Пряшівщини на територіях Сербії та Хорватії. Русинами називає себе частина нащадків переселенців із західноукраїнських земель у Канаді, США, Австралії та інших країнах. Прибічники «політичного русинства» вважають, що у світі потенційно є близько двох мільйонів русинів. Так, канадський вчений П.-Р. Магочі відносить до русинів населення Закарпатської області України (977 тис. осіб), частину населення Словаччини, Сербії та Хорватії (понад 160 тис. осіб). У відповідному монографічному дослідженні буковинського етнополітолога І. Буркута зазначається, що загальна кількість русинів у світі може сягати трохи більше 100 тис. осіб [4, с. 153–154], що до певної міри підтверджується переписами населення у країнах проживання русинів, проведених на початку ХХІ ст.

З'ясування чинників, які можуть призвести до етнополітичних конфліктів, є актуальним завданням політичної науки і практики. В цьому сенсі актуальним є саме визначення шляхів відвернення етноконфліктної перспективи або мінімізації її деструктивних наслідків у разі розвитку конфлікту.

Основними чинниками етнополітичних конфліктів в Україні на ґрунті русинської проблематики сьогодні є: «політичне русинство» як явище в умовах системної кризи; прояви «русинського сепаратизму» та активізація мовного русинського питання.

«Політичне русинство»

Формування «політичного русинства» в його сучасній версії – це яскравий прояв політизації етнічності в Україні. Його прихильники намагаються відокремити корінне населення території з його регіональною русинською самосвідомістю від решти етноукраїнського населення та домогтися адміністративно-політичного або державно-політичного самовизначення русинів як окремого народу. Русинську ідентичність «політичні русини» розглядають як легітимацію їх виняткового права на управління регіоном, використання його природних та інших соціально-економічних ресурсів і людського потенціалу.

Значна частина прибічників політичного русинства орієнтується на Росією, частина на Польщу, Угорщину, Чехію, Словаччину.

Поліетнічний склад населення Закарпаття зумовлений етногенетичними, культурними, колонізаційними, міграційними, асиміляційними процесами, що впродовж багатьох століть визначали його розвиток. Причому, етнонаціональна ситуація в краї залежала від двох визначальних чинників: від національної політики держав, до складу яких у той чи інший період входило Закарпаття, та від міжетнічної взаємодії представників різних етносів, що мешкали в краї [5]. В окремі періоди української історії русини Закарпаття лише епізодично і короткочасно мали умови (періоди УНР–ЗУНР, Карпатської України) політичного домінування. В усі інші періоди історії в краї політично домінували: угорці (у період входження Закарпаття до складу Австро-Угорщини та під час Другої світової війни), чехи і словаки (Чехословаччини), українці як складова нової історичної спільноти – «радянський народ» (СРСР) та українці (незалежна Україна).

У 90-ті роки ХХ століття розгорнувся рух «політичного русинства» з метою обґрунтування доцільності надання автономного статусу Закарпаттю у складі України. Демонтаж комуністичних режимів у різних країнах не був синхронним, але «політичне русинство» упродовж одного року було започатковано саме на базі українських громадських культурно-освітніх об'єднань. Так, у березні 1991 року в Межилаборцях (Чехословаччина) скликається перший світовий конгрес русинів. В роботі 13-го конгресу, який відбувся у червні 2015 року у Румунії, взяли участь представники Румунії, Угорщини, Словаччини, Польщі, Сербії, Хорватії, Чехії та Північної Америки. Конгрес прийняв резолюцію, звертається із зверненням до Президента України, Верховної Ради України та Європейського парламенту з вимогою визнати русинів корінним народом Закарпаття. Було сформовано нове керівництво, а головою Світової ради русинів став уродженець Закарпаття Степан Лявинець, який зараз живе в Угорщині. Прикметно, що Росії вкотре було відмовлено щодо вступу і питання знову перенесли на наступний конгрес.

1 грудня 1991 року за надання Закарпаттю із закріпленням у Конституції України статусу спеціальної самоврядної адміністративної території у складі незалежної України висловилися 78 % його населення. Незважаючи на результа-

ти референдуму і пов'язані з ним події, у ХХ ст. русинський рух не отримав підтримки і знову починає активізуватися на початку ХХІ ст. Знову активізується боротьба за відновлення прав русинів на Закарпатті, відродження їхньої мови та культури, за утворення держави русинів, які зазнають утиску прав і свобод з боку українців.

Русинське питання не залишилося поза увагою міжнародної спільноти, і 2006 року Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації оприлюднив резолюцію, де висловлювалася стурбованість стосовно відсутності офіційного визнання русинів в Україні. На виконання заключних зауважень Комітету ООН Україна надала додаткову інформацію про стан русинського питання у країні [6].

У 1992 і 2002 роках Закарпатська обласна рада зверталася до центральної влади України з проханням визнати русинів окремою національністю. 7 березня 2007 року Закарпатська обласна рада, ухваливши рішення про визначення національності «русин», фактично підтримала бажання 10183 громадян України, тим самим, перебравши на себе право націєтворення попри природній, досить тривалий процес. Тому Верховна Рада України наголосила на невідповідності рішення № 241 від 07.03.2007 р. Закарпатської обласної ради чинному законодавству.

Наступним історичним етапом політизації «русинського питання» став Перший європейський конгрес підкарпатських русинів у червні 2008 року (м. Мукачево, на якому було прийнято меморандум-звернення до урядів, президентів і парламентів світу з проханням виступити гарантами державно-правового статусу Закарпаття як Підкарпатської Русі. У жовтні 2008 року в м. Мукачево було проведено Другий європейський конгрес підкарпатських русинів, де було прийнято меморандум і Акт проголошення відновлення русинської державності. Служба безпеки України відреагувала на ці прояви сепаратизму, спроби порушення суверенітету, територіальної цілісності держави і розпалювання міжетнічної ворожнечі кримінальною справою.

Протягом останніх років законотворча робота в цьому напрямі тривала і на рівні Верховної Ради України. Варто зазначити, що в листопаді 2005 року до ВРУ були внесені проекти постанов «Про русинів в Україні» та «Про визнання національності «русин» та внесення національності «русин» до переліку національностей, що про-

живають в Україні за даними перепису населення, проведеного 2001 року» (реєстр. № 8406 та № 8406-1 від 03.11.2005 р.), а також проект постанови «Про русинів в Україні» (реєстр. № 7242 від 12.10.2010 р.) [7]. Ці проекти так і не стали предметом обговорення на пленарному засіданні ВРУ, що може розглядатися як підтвердження надуманості русинського питання як такого. Але проблема полягає в тому, що русинське питання може бути використано проти української державності будь-коли.

5 квітня 2016 року на пленарному засіданні сесії обласної ради депутати проголосували за проект звернення до вищого керівництва держави під назвою «Про Звернення Закарпатської обласної ради щодо внесення змін до Конституції України та законів України з метою надання широким адміністративних і фінансових повноважень органам місцевого самоврядування». У самому зверненні депутати посилаються на результати неоднозначного референдуму 1991 року щодо автономії області.

«Русинський сепаратизм»

«Русинський сепаратизм», про витoki і прояви якого активно ведуться дискусії і сьогодні, з'являється на початку 90-х років ХХ століття та базується на спробі довести мовно-культурну та історичну окремішність підкарпатських русинів від українців, а також на географічному розташуванні (Підкарпатська Русь – як географічний центр Європи). Акценти можуть змінюватися відповідно до сучасних умов. Так, збройний конфлікт на Донбасі, окупація Криму, проголошення незаконних народних республік на частині території Донецької та Луганської областей дають новий поштовх до мас-медійних та політичних провокацій щодо визначення окремого статусу території розселення русинів в Україні. Так, 28 березня 2015 року в прес-центрі «Нове Закарпаття» відбувся захід, який ще до свого проведення викликав неоднозначну реакцію [10], оприлюднивши думки керівників русинського руху щодо «окремих регіонів Закарпаття» та їх «особливий статус» за прикладом ДНР та ЛНР.

Ще прикладами прояву «русинського сепаратизму» є періодичні звернення лідерів русинства до міжнародної спільноти щодо визнання Україною «карпато-української» меншини: «Ми бачимо у цілому позитивну тенденцію до

визнання русинів Україною. Настав час, щоб завершити цей процес і визнати цю законослухняну і мирну меншину як офіційну національність в Україні» [11].

У 2015 році моніторингова група, сформована делегатами правозахисних організацій (Рада національних меншин – Млада Вайсберг; Агентство журналістських розслідувань – Олена Виноградна; Всеукраїнська правозахисна група – Ігор Новосодюк; Миколаївська правозахисна група – Наталія Шпак; Львівська правозахисна група – Віктор Будзан; Міжнародний культурний центр – Лев Машталер), представниками міжнародних об'єднань і журналістами, які проводили дослідницьку роботу з метою з'ясувати, чи насправді вимоги представників низки етнічних груп регіону Закарпаття про визнання результатів референдуму 1991 року щодо автономії Закарпаття є справедливими і чи слід визнавати русинів національною меншиною. Приводом до роботи правозахисної групи, відповідно до її повідомлень, стала серія матеріалів у різних ЗМІ про спроби представників національних меншин Закарпаття організувати діалог з владою України: про передачу понад 10000 підписів жителів Закарпатської області (2 березня 2015 року) із закликом до Президента України П. Порошенка та депутатів Верховної Ради України до визнання русинів національною меншиною та повернення до діалогу про широку автономію Закарпаття у складі України [12]. Ідеологами цієї моніторингової групи було зроблено висновки, що представники русинів та інших народностей піддаються в Україні дискримінації на етнокультурному ґрунті [13]. Під час моніторингу було опитано понад 300 русинських сімей в Ужгородському, Мукачівському, Виноградівському, Тячівському, Береговському, Рахівському та Хустському районах Закарпатської області.

Що ж до русинської спільноти, то офіційні дані Закарпатської обласної державної адміністрації свідчать, що національним меншинам забезпечуються права щодо користування і навчання рідною мовою, використання національної символіки, відзначення національних свят, задоволення потреб у засобах масової інформації та будь-якої іншої діяльності, що не суперечить чинному законодавству. Так, сьогодні в Закарпатській області офіційно зареєстровані русинські товариства та організації (Закарпатське обласне об'єднання громадян «Общество Карпатських Русинів», Русинське науково-освітнє товариство, Закарпатське обласне «Общество

подкарпатських русинів», Закарпатське обласне об'єднання громадян «Крайове товариство подкарпатських русинів», Союз русинських письменників Закарпаття, Закарпатське обласне науково-культурологічне товариство ім. О. Духновича, Закарпатське обласне Підкарпатське товариство, Асоціація «Сойм підкарпатських русинів», Обласна спілка громадських організацій «Народна рада русинів Закарпаття», Закарпатське обласне громадське об'єднання «Русинська Родина», Закарпатська обласна громадська організація «Народна Рада Подкарпатської Руси» [14] та інші), працюють недільні школи, проводяться фестивалі русинської культури, русинською мовою видаються газети («Подкарпатський русин»), брошури, ведуться теле- («Русинська родина») та радіопередачі [15].

Мовне русинське питання

Чинником, який може призвести до етнополітичних конфліктів на теренах окремих регіонів України, за певних умов може розглядатися і питання русинської мови. Ідеологами, які підтримували окремішність русинської мови, були чеські, угорські та інші вчені, серед яких угорський філолог О. Бонкало та канадський історик П.-Р. Магочі. У своїй дисертації В. Брензович обстоює окремішність русинської мови від української, як і русинів від українців [16]. У ХХ ст. чехословацька влада визнала русинську мову мовою державних установ Підкарпатської Русі та мовою навчання в початкових класах Закарпаття. Угорська влада називала цю мову угрорусською і підтримувала ідею відтворення окремої русинської мови. У Словаччині нині русинською мовою створюють сайти, захищаються наукові праці. З 1992 по 1995 рр. у Словаччині відбувався процес кодифікації русинської мови, а зараз працюють Інститут русинської мови і культури, театр ім. О. Духновича у Пряшеві, русинською мовою видаються словники та підручники. Слід зазначити, що окремі фахівці, зокрема, професор кафедри славістики у шведському місті Уппсала С. Густавсон виокремлює чотири варіанти русинської мови – це лемківська (у Польщі), пряшівська (у Словаччині), ужгородська (в Україні) та югославська.

Чинне законодавство України щодо мовної політики ставить ряд запитань для роздумів та пропозицій. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року був по-

кликаний привести національне мовне законодавство у відповідність до Європейської хартії регіональних мов і мов меншин. Однак між ним і законом «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [17] є ґрунтовні відмінності. Так, відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» положення Хартії застосовуються в Україні до білоруської, болгарської, гагаузької, грецької, єврейської, кримськотатарської, молдавської, німецької, польської, російської, румунської, словацької та угорської мов. На підставі Закону України «Про засади державної мовної політики» перелік мов, на які спрямовані заходи щодо підтримки регіональних мов або мов меншин, значно розширено за рахунок вірменської, ромської, русинської, караїмської, кримчацької мов. Включення до згаданого переліку русинської мови є досить провокаційним, враховуючи внутрішньо- і зовнішньополітичний контекст «політичного русинства». Водночас, відповідно до ст. 7 Закону України «Про засади державної мовної політики», де зазначено, що до кожної мови, визначеної у частині другій цієї статті, застосовуються заходи, спрямовані на використання регіональних мов або мов меншин, що передбачені у цьому Законі, за умови, якщо кількість осіб – носіїв регіональної мови, які проживають на території, де поширена ця мова, становить 10 % і більше чисельності її населення, русинська мова не може бути застосована як регіональна на підставі загальної чисельності русинів (менше 1 % населення регіону) [18].

Чи спрацює русинський чинник в умовах зовнішньо- та внутрішньополітичних викликів, які стоять перед Україною сьогодні? – це питання однозначної відповіді не має. Представники етнічних груп, які компактно проживають у прикордонних регіонах України, часто ідентифікуючи себе з етнічними групами сусідніх держав, які розробляють сценарії «захисту» «своїх співвітчизників» на території України, створюють підґрунтя щодо нових загроз національній безпеці нашої держави. Певні загрози етнополітичній стабільності в Україні створює поведінка екстремістських кіл у Росії, Румунії та Угорщині, а також реалізація цими країнами державних програм.

Висновки

Інтенсифікація етнонаціональних питань «політичного русинства» сьогодні може поставити під сумнів недоторканність кордонів України,

розхитувати державний суверенітет, якщо врахувати, що на свідомість русинів Західної України, використовуючи гасло про дружні мовно-культурні зв'язки, тиснуть політичні, а часто й владні структури Росії, Угорщини, Словаччини, Румунії. З іншого боку, соціологічні опитування підтверджують думку, що погляди мешканців Закарпаття на події в Україні не завжди відрізняються від поглядів мешканців інших західних та центральних областей країни. Відповідно до результатів дослідження «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року», частиною унітарної України в межах чинної Конституції бачать своє майбутнє 91,5 % респондентів Закарпатської області, 69,7 % респондентів Чернівецької області та 53,4 % респондентів Галичини [8].

За результатами соціологічного дослідження, проведеного у рамках проекту «Започаткування національного діалогу в Україні» при оцінці конфліктної ситуації 61,5 % респондентів Закарпатської та Чернівецької областей визначилися, що регіон, де вони проживають, має перебувати у складі унітарної України з розширеними повноваженнями (респонденти Галичини – 26 %); 19,3 % – регіон має перебувати у складі унітарної України з існуючими повноваженнями (респонденти Галичини – 70,5 %); 16 % – регіон має перебувати у складі федеративної України в статусі автономного округу (респонденти Галичини – 0,3 %); 0,7 % – регіон має вийти зі складу України та стати незалежним (респонденти Галичини – 0,5 %). Жоден із респондентів не обрав формулювання «вийти зі складу України та приєднатися до іншої держави» [9]. Прогнозуючи можливі протиріччя та конфлікти у вимірі русинської проблематики, рекомендуємо таке.

По-перше, активізувати системну роботу у сфері регуляторів етнополітичних відносин в Україні. Системної концептуалізації потребують правові регулятори етнополітичних відносин, які мінімізують загрози етнічних конфліктів та створюють умови для посилення консолідації населення країни як української громадянської нації. Це стосується діяльності відповідних структур, які мають регулювати сферу етнополітики держави та законодавчого визнання відповідного базового документа, в якому би було чітко окреслено мету, принципи, завдання державної етнополітичної по-

літики, механізми її реалізації з урахуванням сучасних внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз національній безпеці.

По-друге, актуальним є постійний моніторинг етнополітичних процесів за регіонами України та вироблення пропозицій щодо способів попередження та розв'язання можливих конфліктних ситуацій та протиріч. При проведенні Всеукраїнського перепису населення 2001 року та підготовці його офіційних результатів Державний комітет статистики використовував перелік національностей (етносів) та мов, розроблених Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Враховуючи, що 0,8 % жителів Закарпаття відповідно до результатів Всеукраїнського перепису 2001 року ідентифікували себе русинами, що не потребувало документального підтвердження і, тим самим, відповідно до Конституції України, гарантувало вільне визначення респондентами власної етнічної належності, то постає питання, як вони себе ідентифікують – українцями і русинами, тільки русинами чи якось інакше? Необхідним є проведення регіонального соціологічного опитування щодо визначення особистої ідентифікації мешканців Закарпаття. Запитання можуть бути такими: «Ким Ви себе вважаєте? 1) українцем; 2) українцем/русином; 3) русином?»

По-третє, важливим кроком сьогодні має стати підвищення рівня обізнаності населення України щодо етнополітичних регіональних особливостей країни завдяки спільній роботі волонтерів, громадських організацій, міжнародних організацій, освітянських та наукових кіл. У цьому сенсі важливо було би визначити майданчики проведення інформаційних кампаній для надання якісної інформації мешканцям різних регіонів держави про особливості життєдіяльності співгромадян. Доречними були би організація та проведення загальнонаціональних форумів та круглих столів, інтерактивних майданчиків для обміну думками вчених держави, ЗМІ, а також регіональних культурних та освітніх обмінів молоді, студентства, творчих колективів. Але ця робота має проводитися виключно системно, в рамках реалізації Стратегії формування загальнонаціональної ідентичності та патріотичного виховання в Україні на базі Ради з питань національної єдності України.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] / Рада національної безпеки і оборони України. — Режим доступу : <http://www.rnbo.gov.ua/documents/396.html>
2. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* : зб. наук. праць. — Т. 2 — Вип. 1 (15) / Інститут соціології НАН України. — К., 2014.
3. *Розподіл населення Закарпатської області, яке визначило себе русинами та вказало в якості рідної мови русинську мову (у % до загальної кількості чисельності населення)*. Всеукраїнський перепис населення [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — Режим доступу : http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021_021
4. *Буркут І.* Русинство: минуле і сучасність. — Чернівці : Прут, 2009. — С. 153–154.
5. *Закарпаття в етнополітичному вимірі України* [Електронний ресурс] / Інститут політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України. — Режим доступу : <http://ipiend.gov.ua/uploads/docs/zakarpat.pdf>
6. *Доповідь* Робочої групи з Універсального періодичного огляду. Женева, 5–16 травня 2008. Універсальний періодичний огляд [Електронний ресурс] / Міністерство юстиції України. — Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua/uprg/information_Ukr_ru_21022012.pdf
7. *Висновки до проекту Постанови Верховної Ради України про русинів в Україні* [Електронний ресурс] / Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин. — Режим доступу : <http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/doccatalog/list?currDir=47036>
8. *Дослідження «Думки і погляди населення України: грудень 2014 року»* [Електронний ресурс] / Міжнародний центр перспективних досліджень. — Режим доступу : <http://opros2014.zn.ua/west>
9. *Результати соціологічного дослідження, проведеного у рамках проекту «Започаткування Національного діалогу в Україні». Південний захід (Закарпатська та Чернівецька області), січень–червень 2015 року* [Електронний ресурс] / Міжнародний центр перспективних досліджень. — Режим доступу : http://ndialog.org.ua/uploads/files/rezultati%20sociologichnogo%20orituvannya%20-%20regionalniy%20rozriz/03_Survey_Pivdennyi%20Zakhid_ua.pdf
10. *Закарпаття, Галичина та Буковина утворюють єдину територіальну одиницю?* [Електронний ресурс] // Репортер. — Режим доступу : <http://ua-reporter.com/novosti/167668>
11. *Звернення до міжнародної спільноти щодо визнання Україною карпато-русинської національної меншини* [Електронний ресурс] / Русинський міжнародний медіальний центр. — Режим доступу : <http://rusynmedia.org/consortium/recognition-ukraine-PR.html>
12. *У Закарпатті розпочала роботу моніторингова група з питань прав національних меншин* [Електронний ресурс] // Голос UA. — Режим доступу : http://ua.golos.ua/suspilstvo/v_zakarpat_nachala_rabotu_monitoringovaya_gruppa_po_voprosam_prav_natsmenshistv_008
13. *Правозахисники наполягають на визнанні русинів національною меншиною* [Електронний ресурс] // РБК-Україна. — Режим доступу : <http://www.rbc.ua/ukr/news/pravozashchitniki-nastaivayut-priznani-rusinov-1431281427.html>
14. *Список національно-культурних товариств Закарпатської області* [Електронний ресурс] / офіц. сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. — Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/8450.htm>
15. *Інформаційно-аналітичні та довідково-статистичні матеріали про виконання Рамкової конвенції про захист національних меншин у Закарпатській області* [Електронний ресурс] / офіц. сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. — Режим доступу : <http://www.carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/497/1503201655.pdf>
16. *Брензович В.І.* Національна політика на Закарпатті після приєднання краю до Угорщини 1939–1944 рр. : розшир. автореф. дис. / Університет ім. Л. Етвеша. — Будапешт : [б.в.], 2002. — 67 с.
17. *Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин»* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15>
18. *Закон України «Про засади державної мовної політики»* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

References

1. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 287/2015 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 6 rtavnia 2015 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoj bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine № 287/2015 «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine on May 6, 2015...»] Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy — National Security and Defense Council of Ukraine. Retrieved from <http://www.rnbo.gov.ua/documents/396.html> [in Ukrainian].
2. Instytut sotsiologii NAN Ukrainy (2014). *Ukrainske suspil'stvo: monitoring sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social change], 2:15. Kyiv [in Ukrainian].

3. Rozpodil naselennia Zakarpatskoi oblasti, yake vyznachylo sebe rusynamy ta vказalo v yakosti ridnoi movy rusynsku movu (u % do zagalnoi chyselnosti naselennya). Vseukrainskyi perepys naselennia. [Distribution of the population of the Transcarpathia region, which defined themselves Ruthenians and indicated as a native language Ruthenia language]. Derzavna sluzhba statystyky Ukrainy. — State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/varval.asp?ma=19A050501_021_021 [in Ukrainian].
4. Berkut, I. (2009) Rusynstvo: mynule i suchasnist [Ruthenianism: the past and the present]. Chernivtsi: Prut [in Ukrainian].
5. Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri Ukrainy [Transcarpathia in ethnopolitical perspective of Ukraine]. Instytut politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy — National Academy of sciences of Ukraine of I. F. Kurasa institute of political and ethnic studies. Retrieved from <http://ipiend.gov.ua/uploads/docs/zakarpatt.pdf> [in Ukrainian].
6. Dopovid Robochoi grupy z Universalnogo periodychnoho ohliadu, Zeneva, 5-16 travnya 2008. Universalnyi periodychnyi ohliad. [Report of the Working Group on the Universal Periodic Review, Geneva, 2008, May, 5-16]. Ministerstvo Yustytzii Ukrainy— Ministry of Justice of Ukraine. Retrieved from http://www.minjust.gov.ua/upr/information_Ukr_ru_21022012.pdf [in Ukrainian].
7. Vysnovky do proectu Postanovy Verhovnoi Rady Ukrainy pro rusyniv v Ukraini [Conclusions project of the Verkhovna Rada of Ukraine Rusyns in Ukraine]. Komitet Verhovnoi Rady Ukrainy z pytan prav liudyny, natsionalnykh menshyn i mizhnatsiona'nykh vidnosyn — Committee on Human Rights, National Minorities and International Relations. Retrieved from <http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/doccatalog/list?currDir=47036> [in Ukrainian].
8. Doslidzennia «Dumky i pozlyady naselennya Ukrainy: gruden 2014 roky» [The study «The opinions and views of the population of Ukraine: December 2014»]. Mizhnarodnyi tsentr perspektivnykh doslidzen — ICPS. Retrieved from <http://opros2014.zn.ua/west> [in Ukrainian].
9. Rezultaty sotsiologichnoho doslidzennia, provedenoho u ramkakh proektu «Zapochatkuvannia Natsionalnogo dialogu v Ukraini». Pivdennyi Zahid (Zakarpatska ta Chernivetska oblasti), sichen — cherven 2015 roku. [The results of a sociological survey conducted within the project «Establishing the National Dialogue in Ukraine». South West (Transcarpathia and Chernivtsi region), January-June 2015]. Mizhnarodnyi tsentr perspektivnykh doslidzen — ICPS. Retrieved from http://ndialog.org.ua/uploads/files/rezultati%20sociologichnogo%20opituvannya%20-%20regionalniy%20rozriz/03_Survey_Pivdennyi%20Zahid_ua.pdf [in Ukrainian].
10. Zakarpattia, Galychyna ta Bukovyna utvoryat yedynu terytorialnu odynytisiu? [Transcarpathia, Galicia and Bukovina form a single territorial unit?]. *Sait Reporter — Reporter*. Retrieved from <http://ua-reporter.com/novosti/167668> [in Ukrainian].
11. Zvernennia do mizhnarodnoi spilnoty shodo vyznannia Ukrajinoiu karpato-rusynskoji natsionalnoji menshyny [Appeal to the international community for the recognition of Ukraine Carpatho-Ruthenian minority]. *Rusynskyi mazzarodnyj medialnyi tsentr — Ruthenian international medial center*. Retrieved from <http://rusynmedia.org/consortium/recognition-ukraine-PR.html> [in Ukrainian].
12. U Zakarpatti rozpochala robotu monitoringhova hrupa z pytan prav natsionalnykh menshyn [The monitoring group on minority rights started to work in Transcarpathia]. *Golos UA — Voice UA*. Retrieved from: http://ua.golos.ua/suspilstvo/v_zakarpate_nachala_rabotu_monitoringovaya_gruppa_po_voprosam_prav_natsmeshistv_008 [in Ukrainian].
13. Pravo zahysnyky napolyahaiut na vyznanni rusyniv natsionalnoiu menshynoiu [Advocates insist on recognition of the Ruthenian minority]. *RBK-Ukraina — RBK Ukraine*. Retrieved from <http://www.rbc.ua/ukr/news/pravozashchitniki-nastaivayut-priznani-rusinov-1431281427.html> [in Ukrainian].
14. Spysok natsionalno-kul'turnykh tovarystv Zakarpatskoi oblasti [List of ethno-cultural communities of Transcarpathia region]. *Zakarpatska oblasna derzavna administratsiia — Transcarpathia Regional State Administration*. Retrieved from <http://www.carpathia.gov.ua/ua/publication/content/8450.htm> [in Ukrainian].
15. Informatsiino-analitychni ta dovidkovo-statystychni materialy pro vykonannya Ramkovoї konventsii pro zahyst natsionalnykh menshyn u Zakarpatskii oblasti [Information-analytical and statistical background material on the Framework Convention for the Protection of National Minorities in the Transcarpathia region]. *Zakarpatska oblasna derzavna administratsiia — Transcarpathia Regional State Administration*. Retrieved from <http://www.carpathia.gov.ua/data/upload/publication/main/ua/497/1503201655.pdf>
16. Brenzovych, V. I. (2002). Natsionalna polityka na Zakarpatti pislia pryednannia kraiu do Uhorshyny 1939-1944 rr. [The National Policy on edge after joining Transcarpathia to Hungary 1939-1944]. Budapest: Universytet im. L. Etvesha [in Ukrainian].
17. Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiu Evropeiskoi hartii regionalnykh mov abo mov menshyn» [Law of Ukraine «On ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages»]. Verhovna Rada Ukrainy — Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/802-15> [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzavnoi movnoi polityky» [Law of Ukraine «On principles of state language policy»]. Verhovna Rada Ukrainy — Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> [in Ukrainian].